

Kasvatustoiminta

— kommunikatiivista vuorovaikutusta ja luovaa yhteistoimintaa

Sarvimäki, Anneli 1986. Kasvatustoiminta — kommunikatiivista vuorovaikutusta ja luovaa yhteistoimintaa. Aikuiskasvatus 6, 4, 168—172. — Artikkelissa kuvataan kasvatusta kommunikatiivisena vuorovaikutuksena, jossa opiskelija kehittyy persoonana ja subjektina. Kasvatus nähdään myös luovana yhteistoimintana, jossa opiskelija ja opettaja yhdistävät voimansa yhteisen tavoitteen saavuttamiseksi. Kasvatusinteraktiossa kehittynyt subjekti osallistuu kulttuurin ja yhteiskunnan luomiseen.

Kasvatus voidaan käsittää monella tasolla tapahtuvaksi luovaksi interaktioksi. Luovuus on ominaista kasvatuksen ja kulttuurin väliselle vuorovaikutukselle, oppimistilanteen osallistujien väliselle vuorovaikutukselle ja opiskelevan yksilön toiminnalle.

Luovuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä tavoitteellista toimintaa, jossa tavoite ei ole ennalta tarkkaan määritelty. Tavoite tarkentuu prosessin myötä ja luovan subjektin intentio eli aikomus saattaa vaihdella ja muuttua toiminnan aikana (Collingwood 1960, 118, 128, 151; Merikallio-Nyberg 1974, 15; Harrison 1978, 123, 136—138; Sarvimäki 1986, 93, 119—122). Kaikki taiteellinen toiminta on luovaa, mutta kaikki luova toiminta ei ole taiteellista. Myös tieteellinen toiminta, kasvatus, hoitaminen ja yhteiskunnallinen toiminta ovat luovia.

Kulttuurin ja yhteiskunnan tasolla kasvatus-toiminta osallistuu kulttuurin luomiseen. Kulttuuri ei ole mikään ”tuote” joka on valmiina siirrettävissä sukupolvesta toiseen vaan kulttuuri läpikäy jatkuvaa luomista; jokainen sukupolvi ja jokainen yksilö osallistuu omien edellytystensä mukaan tähän luomisprosessiin.

Kasvatuksen merkitys tässä prosessissa on antaa yksilöille edellytyksiä osallistua tähän yhteiseen luomiseen — ei niinkään ”siirtää” kulttuuria.

Yksilön tajunta eli ”sisäinen maailma” muodostaa yhden lähtökohdan osallistua yhteiskunnan ja kulttuurin luomiseen. Ulkoiset tekijät, kuten taloudelliset ja sosiaaliset, ovat tietysti välttämättömiä edellytyksiä, mutta koska kasvatuksen tehtävänä ei suoranaisesti ole vaikuttaa näihin, jätän ne käsittelyn ulkopuolelle.

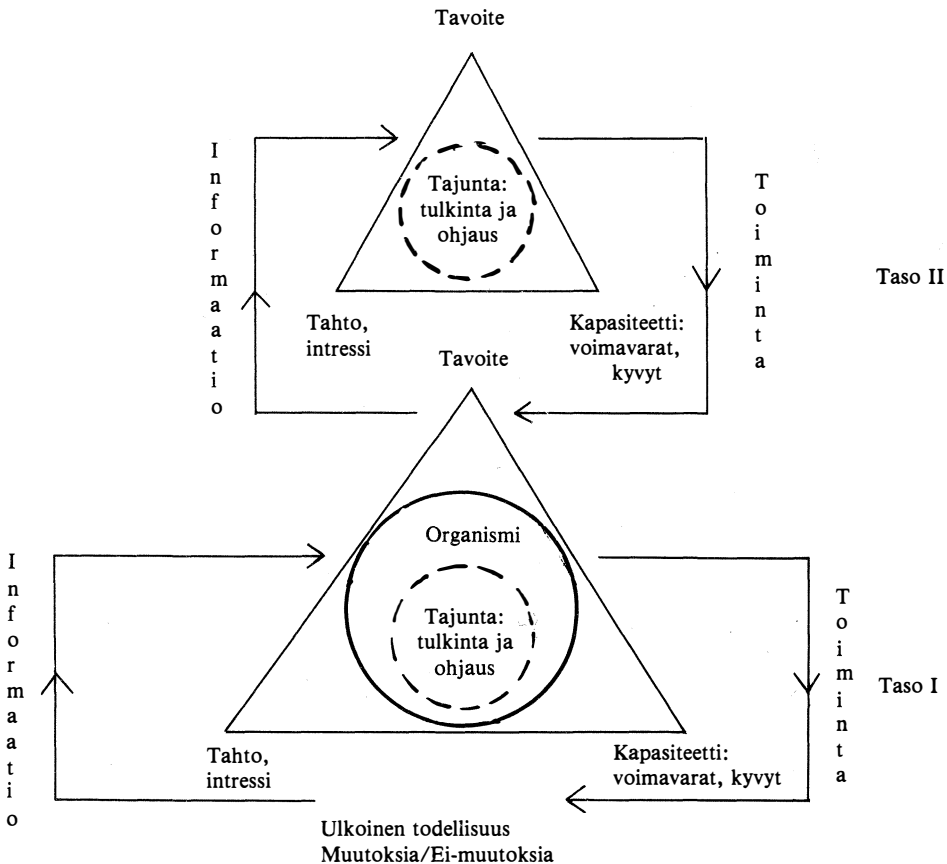
Ihminen järjestelmänä

Ihmistä voidaan kuvata toimintajärjestelmänä, joka toimii suhteessa ympäristöön jonkin liikkeellepanevan voiman (esim. tahdon, intressin), tavoitteiden ja kapasiteetin (voimavarojen ja taitojen) varassa. Tätä toimintaa ohjaa ”sisältäpäin” symbolisten representaatioiden järjestelmä — kognitiiviset käsitykset maailmasta ennen, nyt ja tulevaisuudessa, sekä arvojärjestelmä. Tätä osaa ihmisen tajuntaa voidaan Popperin (Popper & Eccles 1977, 16) jaottelua noudattaen kutsua tajunta II:ksi eli symbolitajunnaksi. Ihmisen subjektiivista tajuntaa ei kuitenkaan muodosta pelkästään symbolitajunta vaan myös aistimukset ja emootiot, jotka Popperin jaottelua noudattaen voidaan sanoa tajunta I:ksi tai aistimustajunnaksi. Tajunnan lisäksi toimintaa ohjaavat myös ihmisen bio-fyysinen organismi ja siinä tapahtuvat prosessit. Edelleen ihminen saa in-

formaatiota, ei pelkästään ympäristöstä, vaan myös omasta itsestään ja omasta toiminnastaan. Hän ei toimi pelkästään suhteessa ympäristöön vaan suhteessa itseensä. Näin ollen ihmistä voidaan kuvata esim. kahdella tasolla toimivana järjestelmänä: ensimmäisellä tasolla ihminen toimii suhteessa ympäristöön ja tätä toiminta ohjaa hänen käsityksensä ja arvonsa koskien maailmaa; toisella tasolla ihminen toimii suhteessa itseensä ja tätä toimintaa ohjaa hänen käsityksensä ja arvonsa koskien häntä itseään (kuvio 1). Tällä tavalla kuvata ihmisen tajuntaa on yhtymäkohtia Sandelinin (1981, 75—77) Self-järjestelmään ja Royce ja Powellin (1983, 3—17) persoonallisuus-järjestelmään.

Käsitys ihmisestä kahdella tai useammalla tasolla toimivana olentona nojautuu Frankfurtin (1971) persoona- eli henkilö-käsitteeseen (ks. myös Pörn 1981 ja 1985). Luonteenomaisia olennoille, joita kutsumme persooniksi, on Frankfurtin (1971) mukaan nimenomaan useamman tason toivomukset, halu, tahto jne. Persoona voi esimerkiksi toivoa että hän ei toivoisi sitä mitä hän toivoo. Tämän taso-erotteen perusteella pystymme myös ymmärtämään ihmistä vapaana olentona: persoonana ihminen ei ole ensimmäisen tason tai välittömän tahtonsa ja halunsa "orja", vaan hän pystyy toiselta tasolta tarkastelemaan itseään, hän saattaa muuttaa omaa toimintaansa, tavoitteitaan jne.

Kuvio 1. Ihminen kahden tason toimintajärjestelmänä

(vrt. Sarvimäki 1986, 27)

Ihminen voidaan määritellä **persoonaksi** ja **subjektiksi**. Persoonana ihminen on vapaa, kommunikoi symbolikielen avulla, pystyy suunnittelemaan tulevaisuuttaan ja siten toimimaan järkipäisesti, hän on siten vastuussa omasta toiminnastaan. Hän on moraalinen olento, ja kielensä ja tajuntansa kautta hän on myös sosiaalinen, tietoinen ja itsetietoinen (Frankfurt 1971; Langford 1973, 10—11; Kivinen 1978; Dennett 1979, 269—271; Sarvimäki 1985a, 115—129 ja 1985b). Subjekti taas on toiminta-termi. Subjektina ihminen on toimiva olento, ns. agentti, joka samalla on persoona: subjekti on toimiva persoona (Sarvimäki 1986, 6—35). Koska symbolitietoisuus, joka on keskeinen tekijä ihmisen persoonastatukselle, on tiiviisti ja erottumattomasti niveltynyt ympäröivän kulttuurin kieleen, arvoihin, normeihin ja käsityksiin, voidaan myös sanoa, että samalla kun ihminen kehittyy persoonaksi hän kehittyy myös inhimillisen elämänmuodon ja tietyn kulttuurin jäseneksi.

Kasvatuksen tehtävä on auttaa ihmistä kehittymään subjektiksi ja subjektina: vastasyntynyt lapsi ei vielä ole täysin kehittynyt persoonana ja subjekti, mutta kasvatuksen avulla hän kehittyy subjektiksi sitä mukaa kun hänen tietoisuutensa kasvaa. Ihminen ei myöskään koskaan ole valmis persoonana ja subjektina, vaan jokainen elämäkokemus voi antaa tilaisuuden arvojen ja käsityksien uudelleenahmottamiseen, uusien tavoitteiden asettamiseen, tahdon ja kykyjen kehittämiseen. Ihmisen kehitystä persoonaksi ja persoonana voidaan näin ollen ymmärtää jatkuvana luomisprosessina: ihminen on alusta saakka aktiivinen olento, joka jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa luo itsensä. Myös Sartre (1957, luku 1) esittää ajatuksen, jonka mukaan ihminen on oman itsensä luoja. Syntyesään ihminen ei ole määrätty mihinkään erityiseen, korostaa Sartre, vaan valintojensa ja projektiansa kautta ihminen määrittelee itsensä, jolloin hän on myös itse vastuussa siitä kuka hän on. Jos tämä lähtökohta hyväksytään, ei voida olla sitä mieltä, että ympäristö määräisi yksilön ja hänen kehityksensä. Ympäristö, joka koostuu toisaalta luonnosta ja aineellisista tekijöistä, toisaalta sosiaalisista suhteista ja kulttuurista, ei kuitenkaan ole yhdentekevä. Ympäristön osuutta voidaan luonnehtia siten, että ympäristö tarjoaa kehittyvälle henkilölle sen ”materiaalin” tai ”aineksen”, jota hän käyttää luomisprosessissaan. Materiaalin koostumus vaikuttaa tietysti lopputulokseen, mutta ei ole suora kausaalinen syy siihen. Paljon riippuu myös henkilöstä itsestään, hänen

resursseistaan ja luovuudestaan. Joku voi puutteellisella materiaalilla saada aikaan paljon, kun taas joku toinen, jolla on hyvää materiaalia käytettävissään, ei kuitenkaan osaa käyttää sitä hyväkseen. Äärimmäistapauksessa ihmisellä on niin rajoittunut ympäristö, että se ei tarjoa materiaalia edes biologiselle olemasaololle. Tällöin voi tietysti tuntua kyyniseltä sanoa, että ihminen luo itsensä ja että hän on vastuussa siitä mitä hän on. Ihminen ei kuitenkaan voi olla vastuussa siitä, millaisiin olosuhteisiin hän on syntynyt, ja jos ympäristö ei tarjoa minkäänlaista materiaalia fyysiselle ja psyykkiselle kehitykselle, hän ei tietenkään voi olla vastuussa siitä.

Oppiminen vuorovaikutuksena

Koulutus, ja ylipäänsä kaikki oppimistilanteet, ovat ympäristöjä jotka on suunniteltu varta vasten tarjoamaan materiaalia henkilön itsensä luomista varten. Opittava aines, opettaja tai ohjaaja, muu henkilökunta, opiskelijatoverit, fyysinen ympäristö ja työtavat — kaikki nämä tekijät muodostavat luomisprosessin aineksia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että koulutus välttämättä pystyisi tarjoamaan henkilön kehityksen kannalta kaikki tärkeimmät ainekset. Työ, perhe-elämä, harrastukset ja yleensä vapaa-ajan sosiaalinen kanssakäyminen saattavat muodostaa tärkeitä ympäristöjä ihmisen kehitykselle persoonana ja subjektina.

Tärkeimmät tekijät henkilön itsensä luomisen kannalta ovat ehkä sosiaaliset suhteet. Kasvavaa ja kehittyvää henkilöä ympäröivät ihmiset edustavat tiettyä elämänmuotoa ja kulttuuria, ja henkilö muodostaa käsityksensä maailmasta ja itsestään suhteessa heihin. Näin ollen myös opetuksessa suhde opiskelijan ja opettajan tai ohjaajan välillä on se perusta, jolle kasvatustoiminta rakentuu.

Kasvatus- ja koulutustoiminta voidaan kasvattajan ja kasvavan välisestä suhteesta käsin nähdä luovana yhteistoimintana. Se on yhteistyötä siinä mielessä, että molemmilla osapuolilla on yhteinen tavoite: opiskelijan kehittymisen persoonana ja subjektina, ja osana inhimillistä elämänmuotoa. Osapuolet yhdistävät tahtonsa ja kykynsä tavoitteen saavuttamiseksi. Toiminta on luovaa samassa mielessä kuin kaikki luova toiminta: ei opettaja eikä opiskelija itsekään pysty tarkkaan kuvaamaan millaiseksi persoonaksi hän tulee kehittymään.

Kasvatustoiminnassa tulisikin olla (tai siinä pitäisi olla) luovaa järkeä tai luovaa ajatusta. Kasvatuksen sisäistä järkeä voidaan lisäksi Habermasin termiä käyttäen sanoa kommunikatiiviseksi tai ymmärtämiseen suuntautuneeksi. Habermas (1981, 384 ja 1984, 63—75) erottaa toisistaan tulos-suuntautuneen ja ymmärtämiseen suuntautuneen toiminnan sekä sosiaalisissa tilanteissa ja ei-sosiaalisissa tilanteissa suoritettua toimintaa. Tämän perusteella hän määrittelee kolme toimintatyyppiä: instrumentaalinen, strateginen ja kommunikatiivinen toiminta.

Kuvio 2. Toimintatyyppiä

Toiminnan suuntaus	Tulos-suuntautunut	Ymmärtämiseen suuntautunut
Ei-sosiaalinen	Instrumentaalinen	—
Sosiaalinen	Strateginen	Kommunikatiivinen

(Habermas 1981, 384)

Instrumentaalista on tämän mukaan kaikki toiminta, jolla ihminen puuttuu luonnon prosesseihin tai vastaavanlaisiin prosesseihin tiettyjen tavoitteiden saavuttamiseksi. *Strateginen* toiminta on interaktiivista siinä mielessä, että ihminen toimii suhteessa toiseen ihmiseen subjektiin; tämä toiminta on kuitenkin myös tulos-suuntautunut, joten subjekti yrittää toiminnallaan määrätietoisesti vaikuttaa toisen subjektin toimintaan. *Kommunikatiivisessa* interaktiossa sen sijaan kumpikaan subjekti ei yritä kontrolloida toisen toimintaa, vaan he yrittävät ymmärtää toisiaan ja myös laajentaa ja syventää omaa ja toisen henkilön ymmärtämistä. (Habermas 1981, 383—385 ja 1984, 63—75; Sarvimäki 1986, 108—110).

Vaikka kasvatusta ja koulutusta usein luonnehditaan tulossuuntautuneeksi toiminnaksi — puhutaanhan esimerkiksi ”oppimistuloksista” — olisi ehkä hedelmällisempää hahmottaa sitä kommunikatiiviseksi interaktioksi, jossa toinen osapuoli edustaa ja välittää tiettyä elämänmuotoa, jota toinen osapuoli ottaa vastaan ja käyttää aktiivisesti omassa luomistytönsään ottaen myös kantaa tähän elämänmuotoon ja omaan itseensä. Ei vain opiskelija-osapuoli, vaan myös opettaja-osapuoli joutuu ko-

ko ajan laajentamaan omaa ymmärtämistään ja ottamaan kantaa edustamaansa elämänmuotoon, joten hänkin on vastaanottava osapuoli, joka jatkuvasti kehittyvä (tai jonka pitäisi kehittyä) kommunikatiivisessa vuorovaikutuksessa.

Vaikka kasvatusta tällä tavalla kokonaisuutena käsitetään kommunikatiivisena vuorovaikutuksena ja luovana yhteistoimintana, se ei sulje pois sitä mahdollisuutta, että tähän voi sisältyä sekä strategisia että instrumentaalisia piirteitä. Tällöin on kuitenkin muistettava, että strategiset ja instrumentaaliset toiminnot ovat samalla myös aina osa kommunikatiivista vuorovaikutusta, kun puhutaan kasvatuksesta. Nekin välittävät jonkin merkityksen, jonka opiskelija tulkitsee, johon hän ottaa kantaa ja jota hän käyttää hyväkseen.

Kasvatusta voidaan näin ollen luonnehtia kommunikatiiviseksi vuorovaikutukseksi, jossa kehittyvä persoona ja subjekti interaktiossa ja yhteistoiminnassa kulttuurinsa edustajien kanssa luo käsityksensä maailmasta ja itseltään, luo arvojärjestelmänsä ja periaatteensa sekä kehittää tahtoaan ja kykyään — luo itsensä persoonana ja subjektina. Ne käsitykset, arvot, voimavarat jne., jotka subjekti on tällä tavalla luonut itselleen, muodostavat sitten ne lähtökohdat, joista käsin subjekti osallistuu yhteisen kulttuurin ja maailman luomiseen.

Kirjallisuus

- Collingwood, R. 1960. *The Principles of Art*. Oxford: The Clarendon Press.
- Dennett, D. 1979. *Brainstorms. Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Hassocks, Sussex: Harvester Press.
- Frankfurt, H. 1971. *Freedom of the Will and the Concept of a Person*. *The Journal of Philosophy*, Vol. 68, Nr. 1, pp. 5—20.
- Habermas, J. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. 1984. *Teknik och vetenskap som ”ideologi”, i boken: Den rationella övertygelsen. En antologi om legitimitet, kris och politik*, ss. 63—103. Stockholm: Akademilitteratur.
- Harrison, A. 1978. *Making, Thinking. A Study of Intelligent Activities*. Hassocks, Sussex: Harvester Press.
- Kivinen, K. 1978. *Persoonan identiteetti ja jatkuvuus*, teoksessa Laitinen, J. et al. (toim.) *Psykiaatrian ja filosofian rajamailla*, ss. 37—44 Helsinki: Psychiatria Fennica.
- Langford, G. 1973. *The Concept of Education*, in: Langford, G. & O’Connor, D. (eds.) *New Essays in the Philosophy of Education*, pp. 3—32. London: Routledge & Kegan Paul.

-
- Merikallio-Nyberg, A. 1974. Luovan teon intentionaalisuudesta. Estetiikan ja taiteen filosofian kollokvio Jyväskylän yliopistossa 18.—19.5. 1973. Jyväskylän yliopisto, Filosofian laitos. Julkaisu 1.
- Popper, K. & Eccles, J. 1977. *The Self and its Brain*. Berlin: Springer International.
- Pörn, I. 1981. The Dialectic of the Soul. An Essay on Kierkegaard. *Acta Philosophica Fennica*, Vol. 32, pp. 198—210.
- Pörn, I. 1985. Kierkegaard and the Study of Self. *Inquiry*, Vol. 27, pp. 199—205.
- Royce, J. & Powell, A. 1983. *Theory of Personality and Individual Differences: Factors, Systems and Processes*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Sandelin, S. 1981. 'Self' and Education. Helsinki: *Commentationes Scientiarum Socialium. Societas Scientiarum Fennica*.
- Sartre, J-P. 1957. *Existentialism and Human Emotions*. New York: The Wisdom Library.
- Sarvimäki, A. 1985a. Hoitotyön etiikan filosofiset perusteet, teoksessa: Kalkas, H. & Sarvimäki, A. *Hoitotyön eettiset perusteet*. Helsinki: Sairaanhoitajien koulutussäätiö.
- Sarvimäki, A. 1985b. Kokonaisvaltainen lähestyminen terveyteen ja ihmisen hoitamiseen. *Ylihoitaja*, nr 7, ss. 7—11.
- Sarvimäki, A. 1986. Skapande interaktion. *Licentiatavhandling vid Helsingfors universitet, Institutionen för filosofi*. Helsingfors svenska sjukvårdsinstitut, Forskningsnr nr 10/1986.